

HISTORIA BANKOWOŚCI CENTRALNEJ W POLSCE W LATACH 1828–1945

Bank Centralny jest jedną z najważniejszych instytucji w gospodarce państwa, odpowiada za stabilność narodowego pieniądza, działa na rzecz bezpieczeństwa całego systemu bankowego, a także finansowego. Jego prawidłowe funkcjonowanie daje podstawy rozwoju gospodarczego.

Bank Polski 1828–1885

Historię polskiego banku emisyjnego można rozpocząć w roku 1828, kiedy to 29 I 1828 r.¹ powołano w Warszawie (Królestwo Polskie połączone unią personalną z Rosją) Bank Polski. Powstał on dzięki niezwyklej konsekwencji i wytrwałości ministra skarbu księcia Ksawerego Druckiego – Lubeckiego. Do sukcesu tego przyczyniły się, obok jego osobistych umiejętności (nie posiadał wykształcenia ekonomicznego) i oddania sprawie, przychylność i zaufanie, jakim obdarzali go Aleksander I i Mikołaj I. Swoje starania Lubecki rozpoczął już w momencie mianowania na ministra, czyli w roku 1821². W jego zamyśle Bank miał być najważniejszym i najpotężniejszym instrumentem, dzięki któremu umocniłaby się niezawisłość ekonomiczna i polityczna kraju. Zmiany w gospodarce zapoczątkował przywróceniem równowagi budżetowej przy pomocy bezwzględnej egzekwowania podatków. Nie przysporzyło mu to zwolenników w społeczeństwie, ale poprawiło kondycję Skarbu Królestwa. Kolejnym jego sukcesem było umożliwienie eksportu zboża na Wschód poprzez zniesienie bariery celnej, a także zmniejszenie zadłużeń majątków ziemskich dzięki uchwaleniu prawa o Towarzystwie Kredytowo-Ziemskim. I tak po siedmiu latach *Postanowienie królewskie w sprawie utworzenia i zakresu działania Banku Polskiego* zostało ostatecznie zatwierdzone.

Był to bank państwowy, zatem kapitał zakładowy pochodził z funduszy rządowych i wynosił 30 mln zł³. Miał prawo emisji biletów, która zależała od ilości srebra (były one wymienialne na monety). Zgodnie z postanowieniem główne czynności banku to: „wypłata dochodu stałego i jego umorzenie; przyjmowanie depozytów, tudzież sum dla przekazów lub na procent od rządu, instytucji i osób prywatnych; obroty funduszy bankowych na wzrost handlu, ustalenie kredytu i rozkrzewienie przemysłu narodowego”⁴. Bank odpowiadał za obieg pieniężny, obsługę długu publicznego, a ponadto zajmował się udzielaniem pożyczek krótko i długoterminowych prywatnym przedsiębiorcom, skupowaniem dewiz. Najpoważniejszą pozycją po stronie aktywnej bilansu były „pożyczki i zaliczenia”, i tak np. ich udział w roku 1835 był na poziomie 54,7%, a dominował kredyt otwarty, stanowiący ok. 80% tej pozycji⁵.

¹ L. G l u c k, *Bank Polski 1828–1885. Dla upamiętnienia 160 rocznicy otwarcia Banku Polskiego*, Warszawa 1988, s. 23.

² W. M o r a w s k i, *Bank Polski (1828–1885)*, „Gazeta Bankowa”, 2008, nr 41, s. 52.

³ *Ibidem*, s. 53.

⁴ Postanowienie królewskie w sprawie utworzenia i zakresu działania Banku Polskiego z dn. 29 I 1828 r., art. 6. Cyt. za: L. G l u c k, *op. cit.*, s. 214.

⁵ *Ibidem*, s. 72.

Bank Polski miał również niewątpliwie udział w rozwoju kilku ważnych ośrodków życia przemysłowego. Były to m.in.: Zakłady Starachowickie, Huta Bankowa, Zakłady Żyrardowskie, Fabryka Maszyn w Warszawie, Papiernia w Jeziornie, Warzelnia Soli w Ciechocinku⁶.

Bank Polski funkcjonował prawidłowo do 29 XI 1830 r., kiedy to wybuchło powstanie listopadowe. W tym czasie Bank zajmował się przede wszystkim zabezpieczeniem wartości powierzonych, a także zapewnieniem prawidłowego obiegu pieniężnego. Lecz wkrótce w kraju zaczęły się problemy z wymianą biletów kasowych, ponieważ brakowało kruszcu na drobne monety. W wyniku tego handel mieszkańców był utrudniony. Rząd Tymczasowy podporządkował Bankowi Polskiemu mennicę oraz podjął decyzję o emisji jedno- i dwuzłotowych biletów bankowych. Z powodów technicznych wyemitowane zostały jedynie bilety jednozłotowe, które potocznie nazywano „powstańczym” banknotem. W sumie do obiegu wypuszczono ich ok. 735 tys.⁷ Jednakże po zakończeniu powstania nie zostały one uznane za legalne przez władze rosyjskie z powodu herbu z wizerunkiem Orła i Pogoni.

Począwszy od upadku powstania rozpoczęły się problemy z utrzymaniem autonomii Banku. Zmieniło się kierownictwo i próbowano prowadzić politykę w myśl założeń Ksawerego Lubeckiego bez niego samego, ponieważ w czasie powstania wyjechał do St. Petersburga z nadzieją na uzyskanie zgody Mikołaja I na utrzymanie swobód konstytucyjnych, a gdy to okazało się niemożliwe, nie powrócił do kraju. Władze rosyjskie rozpoczęły proces rusyfikacji. Wprowadzono obowiązek znajomości języka rosyjskiego przez pracowników banku, w 1841 r. na miejsce złotych wprowadzono rubla (w przeliczeniu 1 rubel = 6,66 zł), a kapitał zakładowy banku ustalono na wysokość 8 mln rubli⁸. Bilety kasowe i bankowe opiewające na złote były wymieniane do końca 1851 r. Zmieniono herb Królestwa Polskiego na dwugłowego orła rosyjskiego z dotychczasowym herbem Królestwa na piersi. W 1864 r. po raz pierwszy prezesem Banku Polskiego został Rosjanin – Aleksander Kruze. W latach 60. Rada Administracyjna powołała Komitet, który miał opracować reformę Banku Polskiego. Planowano zmienić strukturę władzy, a kapitał zakładowy w wysokości 10 mln rubli w połowie miał być wniesiony przez Bank Polski, a w połowie przez akcjonariuszy⁹. Planowano również zmiany w zakresie kontroli nad bankiem, która miała być powierzona pięcioosobowej „kuratorii”, będącej pod przewodnictwem kontrolera generalnego. Zmienić miał się również zakres czynności banku, a także przewidywano rozbudowę sieci oddziałów terenowych. Ostatecznie jednak projekt ten nie został nigdy zatwierdzony i wprowadzony w życie. Powodem tego mogło być m.in. utworzenie banku centralnego Rosji (Bank Państwa). Następnie, 15 V 1870 r. minister finansów wydał rozporządzenie, które jeszcze bardziej przybliżyło Bank Polski do likwidacji i obejmowało następujące sprawy:

- wstrzymanie udzielania pożyczek hipotecznych, pożyczek dla zakładów przemysłowych, pożyczek na zakup bydła i nawozów, pożyczek pod zastaw kamieni szlachetnych i przedmiotów ze złota i srebra;
- wstrzymanie przyjmowania weksli z zabezpieczeniem hipotecznym;
- wstrzymanie corocznego zasilania funduszu (kapitału) rezerwowego z czystego zysku Banku;
- wprowadzenie do zakresu czynności Banku Polskiego wszelkich operacji, które wykonuje Bank Państwa, a których Bank Polski dotychczas nie prowadził;
- sprzedaż nieruchomości bankowych;

⁶ A. Mikoś, *Ustrojowa Pozycja Banku Centralnego w Polsce*, Warszawa 2006, s. 7.

⁷ L. Gluczk, *op. cit.*, s. 42.

⁸ W. Morawski, *op. cit.*, s. 54.

⁹ L. Gluczk, *op. cit.*, s. 129.

- pozbawienie Banku prawa emisji biletów bankowych i wycofanie biletów będących w obiegu¹⁰.

Przez następne piętnaście lat Bank Polski funkcjonował jako zwyczajny bank handlowy. W skutek tego 1 I 1886 r. władze rosyjskie postawiły Bank Polski w stan likwidacji¹¹. Czynności z tym związane, prowadzone przez warszawski kantor Banku Państwa, zakończyły się 1 I 1894 r.¹²

Tabela nr 1: Prezesi Banku Polskiego

Nazwisko	Lata
Ludwik Jelski	1828–1831
Józef Lubowidzki	1832–1842
Józef Tymowski	1842–1855
Benedykt Niepokoczycki	1855–1862
Aleksander Laski	1862–1863
Aleksander Kruze	1864–1870
Teofil Roguski	1870–1875
Teodor Baumgarten	1875–1885
Gustaw Diersen	1885–1886

Źródło: W. Morawski, *Bank Polski (1828–1885)*, „Gazeta Bankowa”, 2008, nr 41, s. 54.

Z brzmienia nazwisk prezesów Banku Polskiego można wywnioskować, że większość z nich były to osoby pochodzenia polskiego, wyjątkiem jest Kruze i dwóch ostatnich prezesów, kiedy to Bank był coraz bliższy likwidacji.

Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa 1918–1924

Od likwidacji Banku Polskiego na terenie Polski działały banki emisyjne państw zaborczych, tak więc w obiegu znajdowały się ruble rosyjskie, marki niemieckie i korony austriackie. Po wybuchu I wojny światowej, gdy Niemcy wyparli wojska rosyjskie, powołali Generalne Gubernatorstwo Warszawskie, a w nim Polską Krajową Kasę Pożyczkową, która swoją działalność rozpoczęła 26 IV 1917 r.¹³, wprowadzając do obiegu marki polskie. Była to instytucja kasowo-bankowa, która miała prawo emisji marki polskiej. Po odzyskaniu niepodległości Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa stała się instytucją bankową państwa polskiego i władzę w niej przejął zarząd polski. Postanowiono, że będzie ona istniała do czasu, gdy zostanie powołany Bank Polski. Pełniła więc funkcję tzw. instytucji zastępczej do 1924 r.

Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa nie tylko pełniła zadania instytucji emisyjnej, ale również m.in. udzielała wsparcia finansowego Skarbowi Państwa i przedsiębiorcom w formie pożyczek. Okres powojenny był czasem trudnym dla gospodarki. Był to czas odbudowy i integracji niemal wszystkich dziedzin życia. Potrzeby finansowe państwa były coraz większe, a przychody z podat-

¹⁰ A. Mikoś, *op. cit.*, s. 15; L. Gluck, *op. cit.*, s. 131-132.

¹¹ *Ibidem*, s. 136.

¹² *Loc. cit.*

¹³ A. Mikoś, *op. cit.*, s. 16.

ków nie były w stanie ich pokryć. Dlatego też zarówno rząd, jak i przedsiębiorcy zaczęli korzystać z pożyczek PKKP. Kredyty te pochodziły z emisji, co doprowadziło do inflacji, a następnie w roku 1923 do hiperinflacji (kurs dolara z kilku tys. podniósł się do 9 mln marek)¹⁴.

Nasilająca się destabilizacja gospodarki i niezadowolenie społeczne wymusiło konieczność reformy. Władysław Grabski został powołany na Ministra Skarbu. Opracowano ustawę *O naprawie Skarbu Państwa i Reformie Walutowej* z 11 I 1924 r.¹⁵ Ustawa zawierała postanowienia z zakresu podatków, ustalenie warunków likwidacji Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej, a także powołania banku emisyjnego, jako banku akcyjnego z udziałem państwa, co dawało niezależność od rządu, gwarancje stabilności polityki pieniężnej i zwiększenia zaufania społeczeństwa do tej instytucji.

Bank Polski Spółka Akcyjna (1924–1939)

Prezesem Banku został mianowany Stanisław Karpiński na pięcioletnią kadencję. Do jego obowiązków należał nadzór nad całą działalnością Banku i przewodniczenie Radzie Banku czyli głównemu organowi kierowania instytucją (prezes banku, wiceprezes banku, 12 członków i 3 zastępców). Ponadto miał on prawo do zawieszania ustaw Rady Banku i Dyrekcji, a zobowiązany był do składania Ministrowi Skarbu comiesięcznych sprawozdań z działalności Banku. Dnia 20 I 1924 r. prezydent RP Stanisław Wojciechowski podpisał statut Banku Polskiego S.A. i od 28 IV 1924 r.¹⁶ Bank rozpoczął wykonywanie swych czynności. Zastąpiono markę polską złotym, w przeliczeniu 1 złoty był wart 1,8 mln marek polskich. Emisja złotego odbywała się na zasadach systemu dewizowo-złotowego, czyli jego obieg musiał być pokryty w 30% zapasami srebra i złota, walut zagranicznych i dewiz wymiennalnych na złoto.

Bank Polski S.A. odpowiedzialny był przede wszystkim za utrzymanie stabilności polskiego złotego, regulowanie obiegu pieniężnego, pełnił obowiązki na rzecz Skarbu Państwa, zajmował się również czynnościami kredytowymi jak bank komercyjny. Obok Centrali i Oddziału Głównego w Warszawie Bank Polski S.A. posiadał oddziały w większych miastach Polski, niektóre z nich przejęte po polskiej Krajowej Kasie Pożyczkowej. W 1938 r. sieć oddziałów wraz z zastępstwami rozrosła się do prawie 300 jednostek¹⁷.

Władzami Banku były:

- Walne Zgromadzenie Akcjonariuszy;
- Rada Banku;
- prezes i wiceprezes Banku oraz dyrekcja;
- Komisja Rewizyjna.

Bank niestety nie funkcjonował bez zakłóceń, miał problemy ze zbyt dużym deficytem budżetowym. W 1925 r. miał miejsce kryzys proinflacyjny, który ujawniał się załamaniem kursu złotego i inflacją. Spowodowane to było m.in. wzrastającą emisją biletów zdawkowych i bilonu. Konieczna była interwencja rządu. Pojawił się jednak problem, jak obronić kurs złotego. Premier Grabski miał w tym względzie odmienne zdanie od rządu, uważając, że należy bronić kursu złotego. Władze Banku uznały zaś, że sprzedaż walut obcych spowodowałaby jedynie wyczerpanie zapasów i że należy pozostawić kurs rynkowi. Konflikt ten doprowadził do podania się Grabskiego do dymisji.

W konsekwencji 13 XI 1927 r. nastąpiła druga w historii Polski reforma pieniężna, ustalona w *Planie stabilizacyjnym*, który powstał w porozumieniu z przedstawicielami banków amerykańskich.

¹⁴ C. L e s z c z y ń s k a, *Bank Polski 1924–1939*, Warszawa 1988, s. 11.

¹⁵ E a d e m, *Rzut oka na dzieje polskiej bankowości centralnej*, <http://www.nbp.pl/Publikacje/Historia/rzut.pdf>, s. 9.

¹⁶ E a d e m, *Bank...*, s. 19; e a d e m, *Rzut...*, s. 9.

¹⁷ A. M i k o s, *op. cit.*, s. 35.

Rząd zobowiązał się do utrzymania równowagi budżetowej, zniesienia ograniczeń dewizowych, a kapitał zakładowy miał zostać podwyższony do 150 mln zł. Międzynarodowe konsorcjum bankowe miało udzielić Polsce pożyczki na kwotę 6 mln dolarów i 2 mln funtów szterlingów, czyli łącznie ok. 540 mln zł, a faktyczny koszt pożyczki wynosił 9%¹⁸.

Kolejne trudności były związane z Wielkim Kryzysem lat 30., kiedy to państwa stanęły w obliczu wielkich trudności finansowych. Polskie władze zastanawiały się, jaką przyjąć metodę walki z osłabianiem się waluty. Ostatecznie postanowiono utrzymać parytet złota. W 1933 r.¹⁹ Polska przystąpiła do tzw. „bloku złotego”. Stosowała się do zasad tego bloku do roku 1936, lecz gdy zapasy złota i dewiz diametralnie się kurczyły, nie dało się utrzymać swobody transferowej. W następstwie tego faktu w kwietniu 1936 r., po burzliwych dyskusjach wprowadzono reglamentację obrotów płatniczych z zagranicą. W październiku tego samego roku Francja, Szwajcaria i Holandia przeprowadziły dewaluację, nazywaną „wyrównaniem walutowym”, w Polsce zaś zaczęto się obawiać o kurs złotego. Rząd kolejny raz opowiedział się za jego nienaruszalnością.

Przedstawiona tabela obrazuje sytuację Banku przed i po Wielkim Kryzysie. Dokładnie widać, jak duży spadek dewiz nastąpił w latach 1929–1935. Była to zmiana o 742 mln zł. W 1935 r. dewizy spadły do poziomu jednej piątej z okresu przed kryzysem. Zmiana pozostałych pozycji bilansu nie była aż tak duża i gwałtowna, jak w przypadku dewiz.

Tabela nr 2: Pozycje aktywów w bilansie Banku oraz obieg pieniężny w latach 1929–1935 (w mln zł)

	XII 1929 r.	XII 1932 r.	XII 1935 r.
Złoto dewizy netto	1 227	485	230
Weksle	704	585	689
Pożyczki	77	114	109
Bilety skarbowe	–	–	63
Kredyt Skarbu	–	90	190
Papiery procentowe	83	106	141
Razem Kredyty	864	895	1 192
Obieg pieniężny	1 600	1 325	1 411

Źródło: C. Leszczyńska, *Bank Polski 1924–1939*, Warszawa 1988, s. 79.

Bank Polski S.A. w okresie II wojny światowej

Przed wojną przygotowano Bank, aby w czasie stanu wojennego mógł wykonywać swoje zadania. Przywilej emisji przedłużono do 1954 r. Dnia 2 IX 1939 r.²⁰ zebranie akcjonariuszy zatwierdziło zmiany w statucie Banku. Największe z nich to przekazanie Radzie Banku uprawnień walnego zgromadzenia akcjonariuszy, zwiększenie rozmiarów działalności kredytowej i limitów zakupów papierów wartościowych. Przeprowadzono również ewakuację walorów i dokumentów oddziałów Banku. Następnie, 5 IX władze Banku udały się do Paryża, gdzie pozostały do 1 VII 1940 r.²¹, po czym udały się do Londynu. Po upadku państwa we wrześniu 1939 r. Bank Polski S.A. został podzielony na dwie części, które do końca wojny pracowały oddzielnie.

Podczas pobytu Banku na emigracji istotną kwestią było chronienie wywiezionego z kraju złota. Oprócz tego instytucja ta zajmowała się również kwestiami związanymi z likwidacją przedwo-

¹⁸ C. Leszczyńska, *Bank...*, s. 44-46; eadem, *Rzut...*, s. 12.

¹⁹ Eadem, *Bank...*, s. 44-46.

²⁰ Eadem, *Rzut...*, s. 16.

²¹ A. Mikos, *op. cit.*, s. 38.

jennych transakcji z zagranicą. Jeżeli chodzi o transakcje z klientami prywatnymi, to spraw tego typu Bank w tym czasie nie prowadził. Zajmował się natomiast finansowaniem części wydatków rządu polskiego.

Na zajętych terenach Polski władze niemieckie wprowadziły do obiegu markę niemiecką jako prawny środek płatniczy. Początkowo funkcjonowała ona obok biletów Banku Polskiego, jednakże te później wycofano z obiegu. Pomimo braku polskiej waluty, Bank Polski nie został zlikwidowany. Ograniczono jednak jego funkcje – zajmował się wyłącznie zarządzaniem budynkami mieszkalnymi Banku, wypłatami emerytur oraz pobieraniem wpłat od przedwojennych dłużników.

W kwietniu 1946 r. Bank ponownie został połączony, a złoto powróciło do kraju. Nie zostały mu jednak przywrócone czynności bankowe, ponieważ utworzony w 1945 r. Narodowy Bank Polski²² zaczął pełnić funkcję banku emisyjnego na uwalnianych ziemiach polskich. W okresie późniejszym Bank Polski został postawiony w stan likwidacji, która zakończyła się ostatecznie 1952 r.

Podsumowując okres ponad stuletniej działalności bankowości centralnej, należy podkreślić, że duży wpływ na kształtowanie się kierunków jej działań miało podłoże historyczne – brak niepodległego państwa polskiego, następnie jego powstanie i burzliwy okres II wojny światowej. Bank z tamtego czasu różnił się od obecnego Banku Centralnego głównie zakresem czynności, nie był on bowiem wyłącznie bankiem centralnym. Obok takich funkcji jak emisja pieniądza i obsługa Skarbu Państwa, zajmował się czynnościami zwykłego banku komercyjnego, obsługiwał przedsiębiorców i osoby prywatne w zakresie udzielania pożyczek. Założenia i decyzje władz Banku podejmowane przez te wszystkie lata dały jednak podstawy do stworzenia obecnego systemu bankowości centralnej.

²² C. L e s z c z y ń s k a, *Bank...*, s. 94.

ANEKS

Zdjęcie nr 1: Gmach Banku Polskiego przy placu Bankowym w Warszawie

Zdjęcie nr 2: Sto marek polskich z 1919 r.

Zdjęcie nr 3: Pięć złotych polskich z 1831 r.